

TÜRK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 22, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 25.08.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 17.09.2020

Sayfa / Page: 1-14

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Prof. Dr. Ramilya Yarullina Yıldırım

İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ramilya.yildirim@inonu.edu.tr

Prof. Dr. Leila Mingazova

Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Medeni Bağlantılar Enstitüsü

Edebiyat Bilimi Bölümü

leila69@inbox.ru

KAZAN TATAR EDEBİYATINDA VE SANATINDA HOMAY/UMAY KUŞUNUN “DİRİLİŞİ”

Öz

20. yüzyılın sonunda eski Sovyetler birliği coğrafisinde baş gösteren özgürlük cereyanı etkisinde Kazan Tatar edebiyatı ve sanatının tüm dallarında manevi arkaik katmanlara, evrensel ve kültürel değerlere olan ilgi yeniden canlanmaya başlar. Sanatçılar, insanlığın kâinat ve yeryüzünün yaratılışını anlatan mitleri yeniden “diriltir”, zaman problemlerine çözümünü mitlerde bulmaya çalışır. Mitolojik unsurlar içeren modern sanat dalları, yaşamı ve dünyayı algılamada yeni akımların şekillenmesine yol açar, ilkel topluma has olan kavram ve tasvirler modern yaşamda her sanatçıya özgü bir üslupla canlandırılır. Sanatçıların bir kısmı mitolojik tasvirleri “diriltirken” onların ana işlevini korumakla birlikte o kavramları tekrarlama yolundan da gitmez; onları günümüz problemleri açısından değerlendirir, yeni anlamlarla zenginleştirir.

Makalemizde yalnızca Tatarca kaynaklar esas alınmış, eski Türk mitolojisinde ana tanrıça olarak bilinen Umay'ın günümüz Tatar edebiyatı ve sanatına yansımaları üzerinde durulmuştur. Tatarca Sözlüklerden yararlanarak, Homay/Umay sözünün etimolojisi ve diyalektlerde kullanımı incelenmiştir. Orta çağda, 17. ve 19. yy. da yazılan eserler gözden geçirilerek, Homay/Umay

kuşuna yüklenen anlamlar açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüz heykel sanatında *Hörrüyet Koşu* yani Özgürlük Kuşu heykeline yüklenen tarihi, milli ve manevi içerik üzerinde yorumlar yapılır. Edebiyat alanında şiir türünde R.Şahiyeva'nın *Hörrüyet Heykelē Yanında*, *Hörrüyet Gimni*, F.Yarullin'in *Homay Koşu*, nesir türünde F.Yahin'in *Homay Koşu* ve *Kışkı Rozalar*, M.Emirhanov'un *Ürbet Haneke Gıyşkı* adlı eserlerde "diriltiren" bu kuş-tanrıça üzerinden yansıtılan problemler ele alınmıştır.

Anahtar kelime: Tatar Mitolojisi, Tatarca Sözlükler, Homay/Umay Kuşu, Tatar Sanatı, Tatar Edebiyatı.

"RISING" OF HUMA BIRD IN THE KAZAN TATAR LITERATURE AND ART

Abstract

Under the influence of the freedom movement that emerged in the former Soviet Union at the end of the 20th century, interest in spiritual archaic layers, universal and cultural values begin to revive in all branches of Kazan Tatar literature and art. Artists "resurrect" the myths about the creation of humanity, the universe, and the earth, and tries to find solutions to time problems in myths. Modern art branches containing mythological elements lead to the formation of new streams in the perception of life and the world; concepts and depictions pertain to primitive society are animated in modern life in a style specific to each artist. Some of the artists retain the main functions of the mythological depictions when "resurrecting" them, and do not seek for reiteration; they evaluate the mythological depictions in terms of today's problems and enrich them with new meanings.

Our paper is based only on Tatar references and the reflections of the Huma bird, known as the mother goddess in ancient Turkish mythology, to contemporary Tatar literature and art were emphasized. The etymology of Huma/Umay word and its use in dialects was examined using Tatar Dictionaries. The works written in the 17 and 18th centuries, during the Medieval Age, were reviewed and the meanings attributed to Huma/Umay bird was explained. Comments have been made on the historical, national and spiritual content attributing to the statue of Bird of Liberty (*Hörrüyet Koşu*) in today's sculpture art. The problems reflected through this bird-goddess "resurrected" were discussed through the works of R. Şahiyeva named *Hörrüyet Heykelē Yanında* (Next to the Statue of Liberty), *Hörrüyet Gimni* (Identity of Liberty), and of F. Yarullin named *Homay Koşu* (Umay Bird) in poetry, and through the works of F. Yahin named *Homay Koşu* (Bird of Huma) and *Kışkı Rozalar* (Winter Roses) and of M. Emirhanov named *Ürbet Haneke Gıyşkı* (Love of Urbet Sultan) in the prose literature.

Key words: Tatar Mythology, Tatar Dictionaries, Umay/Huma Bird, Tatar Art, Tatar Literature.

Giriş

20. yüzyılın sonunda Tatar toplumunda yaşanan demokratik değişimler, edebiyat ve sanat dünyasında da büyük gelişmelere, tasvir ve fikir yönünden keskin sıçrayışlara yol açar. Toplumsal düşüncedeki yenilikler, milli bilincin gelişimini beraberinde getirir. Edebiyat ve sanat dünyasının kavuştuğu özgürlük atmosferi ve çeşitli arayışlar etkisinde, bu dönemin en güncel konularından sayılan millet kaderi meselesi farklı yaklaşımlarla ele alınmaya başlar. Hayatı sanat diliyle yansıtmada geleneksel tasvirlerle birlikte modern biçimler ve akımlara ilgi artar, bu durum eserlerin etki gücünü ve düşünce yoğunluğunu yükseltir. 1980-2000 yılları arasındaki Tatar nesrinde cereyan eden yeni dalganın özellikleri edebiyat bilgini Daniya Zahidullina tarafından şöyle özetlenir: Modern akım ve tarz unsurları ile zenginleşen geleneksel realist eğilim; şahsın iç dünyasının tarihi ve toplumsal gerçeklikten üstün olduğunu onaylayan psikolojik yenilik; mübalağa biçimine, satirik heyecana müracaat eden entelektüel yenilik; hayatı hisler tarihi olarak gösteren santimental yenilik; felsefi görüşlerle zenginleştirilen romantizm; sihir ve tılsım dünyasını gerçeklik olarak takdim eden büyü gerçekçilik (Zahidullina, 2006: 6-10). Bunlarla yan yana günümüz problemlerini mitolojik üslupla yansıtan eserler de önemli yere sahiptir.

Çağdaş Tatar Edebiyatında ve Sanatında Mitolojik Unsurlara Genel Bir Bakış

Çağdaş Tatar edebiyatında ve sanatında daha eski katmanlara, İslam dini öncesi çağlara olan ilgi yoğunlaşır. Bazı sanatçılar, insanlığın kâinat ve yeryüzünün yaratılışını anlatan mitleri yeniden “diriltir”, zaman problemlerine çözümleri mitlerde bulmaya çalışır. Açıkçası, günümüz medeniyetinin kaynağı, insanlığın ortaya çıkışı, gök ve yerin yaratılışını anlatan görüşleri kendisinde barındıran mitolojik dünya, yetmiş yıl boyunca bu manevi kültürden uzak tutulan günümüz Tatar edebiyatı ve sanatı için muazzam bir zenginliktir. “Bütün medeniyetler için insanlık dünyasının tecrübesini biriktiren ve çeşitli dönemler için değerini kaybetmeyen gayet önemli ilim” (Jung, 1991: 32) olarak değerlendirilen mit, sadece ilkel medeniyeti belirleyen sistem değildir. Aynı zamanda bütün insanlık dünyasına ve günümüz sanatına da yön veren bir olgudur. Tatar edebiyatı ve sanatının manevi arkaik katmanlara, evrensel ve ebedi kültürel değerlere olan ilgisinin yeniden canlanmasının nedeni, modern sanatçıların bilinçaltında gizli tutulan kültürel kodların özgürlük döneminde yeniden açığa vurmasının bir sonucudur. Binlerce yıl aralığında şekillenen mitolojik yönelim, milli duyguların yeniden yoğunlaşmasıyla 1990’lı yıllardan başlayıp Tatar edebiyatına, tiyatroya, resime, müziğe, heykel sanatlarına hızlı bir şekilde geçiş sağlar ve bu dallarda evrensel özellikler taşıyan özgün eserlerin ortaya çıkmasına zemin olur.

Mitolojik unsurlar içeren bu tür modern sanat dalları, yaşamı ve dünyayı algılamada yeni akımların şekillenmesine yol açar, ilkel topluma has olan kavram ve tasvirler modern yaşamda her sanatçıya özgü bir kalemle canlandırılır. Sanatçıların bir kısmı mitolojik tasvirleri “diriltirken” onların ana işlevini korumakla birlikte o kavramları tekrarlama yolundan da gitmez; onları günümüz problemleri açısından değerlendirir, yeni anlamlarla zenginleştirir. Bazı sanatçılar mitolojik kavramları “ilkel düşüncelerden uzaklaştırır, onların sadece dış şeklini korur ve yeni bir mitolojik imaj yaratır” (Şemsutova, 2010: 16). Örneğin; modern Tatar nesrinde “mit yaratma” problemi üzerine incelemeler yürüten edebiyat uzmanı Alsu Şemsutova, mitik üslupla yazılan edebi eserlerin önemli özelliklerini şöyle özetler:

- “1.Mitolojik imajlar kullanmak (geyik, Su anası, Kent-Dağ, büyücü kız, Tuğba);
- 2.Arkaik mitolojik motif kullanmak veya olay örgüsü aramak;
3. Toprak Ana kavramına müracaat etmek, onun aslını açmaya çalışmak;
4. Gerçekliği arkaiklik üzerinden açmak veya ilkel düşüncelerle bağlantıda vermek;

5. İnsan ve dünya arasındaki bağlantıyı mikrokozmos ve makrokozmos seviyesinde açmak” (Şemsutova, 2010: 17). G.Gıylmanov’un *Albastılar, Oça Torgan Kêşêler* (Uçan İnsanlar), F.Yahin’in *Sihêrçê Kız* (Büyücü Kız), *Homay Koşı* (Umay Kuşu), N.Gıymatdinova’nın *Bolan* (Geyik), M.Galiyev’in *Nigêz* (Baba Ocağı), Z.Hekim’in *Agımsuda Ni Bulmas...* (Akarsuda Ne Olmaz...) gibi eserlerde mitik kavramlar önemli bir yer tutar. Ayrıca bu eğilimdeki eserlerin çoğunluğunun yaşam felsefesini, insanın hakikati anlamaya, dünyayı tanımaya ve kabullenmeye çalışması, ahlaki değerlere olan özlem gibi manevi konular oluşturur.

Resim sanatında ise mitik üslubu benimseyen Tatar ressamlarının eserlerinde modern bir yaklaşım göze çarpar. Örneğin; Ehsen Fethetdinov’un resmettiği *Şürelî* (Orman İyesi), *Öy* (Ev) *İyesi*, *Örek*, *Biçura*, *Yer İyesi*, *Abzar* (Ahır) *İyesi* vs. gibi Tatar mitolojisinde yaygın olan mitik varlıklar, sadece dış görüntü olarak değil, içerikleriyle de yeni anlam kazanır, yok olmaya yüz tutan Tatar köyü fonunda canlandırılır. Mitolojide pek çoğu kötü varlık olarak bilinen bu ruhlar, E.Fethitdinov’un görüşü sonucu tamamen başka bir anlamda, günümüz yaşamının manevi direkleri, dünyayı ayakta tutan kutsal üyeler olarak “diriltilmişlerdir”. Üstelik ressam hüznün ve sevgiyle yaratılan bu mitolojik varlıklara milli renkleri, halkın etnografisini, dilini ve ezgisini de yansıtır. Dolayısıyla Tatar insanında kendi ilkel geçmişine, bugününe ve geleceğine sahip çıkma gerekliliği uyandırır, şanlı tarihi önünde sorumluluk hissini canlandırır (Şahiyeva, 2008: 301).

Tatarca Sözlüklerde *Homay/Umay* sözünün açıklaması ve eski edebi eserlerde kullanımı

Tatar bilginlerine göre, *Homay/Umay* kelimesinin Türk dillerine çok eski zamanlarda, milattan önce eski İran mitolojisinden (Farsça *humay*, *hümayun* “mitik mutluluk kuşu”) girmiş olma ihtimali yüksektir. Tatar Türkçesinde *Homai/Homay* olarak kullanılan bu söz, bazı diyalektlerde ses değişimine uğrar. Örneğin; Tatar Dilinin Etimolojik Sözlüğü yazarı Rifkat Ehmetyanov’un araştırmalarına göre, *Homay* sözü Tatar Türkçesinde *omay – imay- may* (yani “yağ, yer”) değişimi geçirir. Tatarların yoğun yaşadığı bazı bölgelerde, özellikle Mişer Tatarlarında yeni doğan bebeği koruyan Umay ilahisine, kötü ruhlara karşı durabilmesi için yağlı yemek pişirirler ve yağ kokusu çıkarırlarmış. Bazı inançlara göre, ruhlar yağ kokusuyla besleniyormuş. Bin sene önceleri bunun hakkında E.Biruni de yazmış: ”Harezmi ehilleri kötü ruhlardan korunmak için yemek kokusu çıkarırlar” ... “Günümüze dek Tacikler, Özbekler, Karakalpaklar, Tatarlar, Türkler ruhlar yağ kokusuyla besleniyor diye düşünür” (Ehmetyanov, 2015: 11). Yakınları için kullanılan “*kadêrlêm* (değerlim), *canım*, *feriştêm*” gibi sözler yerine Tatar diyalektlerinde “*mayım*, *maybır*, *maykuş*” kelimeleri kullanılır ve bunlar da *Umay* sözünden türetilmiştir. (Ehmetyanov, 2015: 11). Pek çok Türk topluluklarındaki Sarı Kız inancı Eski Kıpçakçada *Sarı Umay* kavramıyla ifade edilir. Bunun izlerini Tatar halkının tarihi ve lirik türkülerinde bulabiliriz. Türküde kızın güzelliği “*Yüzlerin dolunay gibi/Kendin sarı may gibi*” ifadesiyle tasvir edilir ve “*sarı may*” benzetmesinde tabii ki güneşle ilişkilendirilen Umay ilahisi imajı göz önünde tutulur. 18. yy.ın ünlü şairi Tacetdin

Talçığol'un eserlerinde ise “sarı may gibi, Müslüman kardeşlerine mülayim oğul” (Yalçığol, 2011: 26) benzetmesinde “may” sözü, “şahıs” olarak algılanır ve sarı niteliğinden dolayı Umay inancı ile bağlantısını korur.

Tatar Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nde yine diğer bir kelime – *numay, nümay* sözünün de diyalektlerde “çok, bol”, “beklenmeyen mutluluk, zenginlik” anlamında kullanıldığı ve bu sözün de eski Türklerdeki mutluluk ilahisi sayılan Umay sözünden, onun Eski Türkçedeki *Yumay – Homay* versiyonundan ortaya çıktığı hakkında bilgi verilir (Ehmetyanov, 2015: 71).

Halk edebiyatı uzmanı Fatih Urmançe tarafından hazırlanan *Tatar Mitolojisi Ansiklopedik Sözlüğü'nde Umay* “eski Türklerde kadınların başlangıcını yansıtan bereket tanrıçası, askerlerin, kağanın, kadınların ve çocukların koruyucusudur. Önceden Gök Tanrısının eşi olarak da düşünülmüştür. İlk kez 7.-8. yy. Orhun yazıtlarında Kül Tigin Abidesinde dile getirilir” şeklinde açıklanır (Urmançe 2011: 148). Ortak mirasımız olan eski Türklerin ilk yazılı metinlerine ilgi duyan herkese “Babam Kağan öldüğünde küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... 10 yaşında Umay gibi annem hatunun talihiyle/ devletiyle küçük kardeşim Kül Tigin erkek adını aldı (Kül Tigin Abidesi, 31 satır) ve “Bizim burada olduğumuzu düşman bilmiyor. Tanrı, Umay, kutsal Yer ve Su – hepsi bizi koruyor, bize zafer kazandırıyor, neden kaçalım?¹ (37-40 satırlar) ifadeleri malumdur.

R.Ehmetyanov'a göre eski dönemlerde Humay kuşunun “resmi tahtın arkasına çizilmiş ve o padişahın himayecisi olarak sayılmıştır” (Ehmetyanov, 2015: 394). Belki de bundan dolayı İran padişahlarını, Altın Ordu devletinin hanlarını “Humayun” yani “kudretli, mutlu,” diye adlandırmışlar.

Homay sözüne *Töşlek* yani rüya tabiri kitaplarında da rastlanır: “Giderse cihan vilayetini bırakıp Umay/ Güçsüz yuvasına insan gelmez”. “Eğer rüyada Anka, Umay kuşu, büyülü kuşlar görürsen, devletli olursun, sevinirsin (ok.ru/dogalardon/topic/...).

Tatar edebiyatı tarihinin özellikle Doğu edebiyatlarıyla (Arap, Fars ve Osmanlı dönemi Türk Edebiyatı) bağlantılı dönemlerinde yazılan eserlerde Umay kuşunun şairler tarafından sevilerek kullanıldığı görülür. Eski edebi yadigârlarda, ayrı bakıldığında Harezmi², Kutb, Muhammedyâr, T. Yalçığol gibi ortaçağ Tatar yazarlarının eserlerinde bu tanrısal kuşun, o dönemin manevi değerlerine bürünerek ele alındığı görülür. Örneğin; Harezmi'nin hükümdar Muhammet Hoca Bey'in arzusu üzerine yazılan *Muhabbetname* adlı görkemli manzumesinde (1353) adı geçen hükümdar “Devlet Homayı” yani devlet kuşu, “devletin saygın insanı, mertebe sahibi” diye dile getirilir. Aynı zamanda şair kendisi hakkında da “Tüm sarayların kapısı önünde uçan umayım (mutluluk kuşuyum)”, der (Tatar Edebiyatı Tarihi, 2014: 323). Altın Ordu döneminin diğer bir ünlü şairi Kutb'un aşk duygusunu felsefi ve sosyal yönden derin düşüncelerle yorumlayan *Hüsrev ve Şirin* (1342) manzumesinin ikinci babında Umay kuşu iktidar ve adalet veren kutsal bir güç olarak anlaşılır:

Nu Şirvan şah ölünce – ayı tutulunca,

¹ Bu metinler ilk kez Tatar Türkçesinde 2002 yılında yayınlanan “İstoriya Tatar” (Tatarların Tarihi) serisinin ilk cildinde Prof.Dr. Fenüze Nuriyeva tercümesinde yer alır.

Umay sevgilisi Hormuz'a konunca,

Baba tahtını sarıp, fetih edip o dürüstlükte,
Adaletiyle meşhur oldu tüm halkta (Kutb 2003: 43).

Tacetdin Yalçıgül'un meşhur *Risale-i Azize* (1806) adlı eserinde Umay hakkında "Gökyüzünde yuva yapan ve yavrulayan mitolojik şans kuşunun gölgesi üzerine düşen insan mutlu olur ve onu ancak günahsız masum insanlar görebilir", şeklindeki açıklaması, bu kuşun mitolojideki anlamını hatırlatmakla sınırlanır (Yalçıgül, 2001: 179).

19. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve Tatar, Başkurt, Kazak halklarının ortak şairi sayılan, dini ve aydınlık fikirlerini içeren eserleriyle tanınan Miftahetdin Akmulla'nın *Her zaman söz başlanır besmele ile...* diye başlayan şiirinde:

Muhammed ervahına selam, dualar,
Milletin koruyucusu olmuş, Umay (mutluluk), direk;
Bıraktığı ayet, hadis – iman, din feneri,
Sözüne canım feda yüz bin kez (Akmulla, 2001: 67),

şeklinde İslam dininin ve peygamberimiz Muhammed'in (a.s.) toplumdaki önemine methiyede bulunur. Peygamberimizin bıraktığı ayet ve hadislerin önemini, insan ruhunu mutluluğa kavuşturma ve kötülüklerden koruma özelliklerini tanrıça Umay'la benzeştirir. Eski Türk inancı olan Umay, bu şiirde İslami motifler içinde eritilmiştir.

Çağdaş Tatar Sanatında ve Edebiyatında Homay/Umay imajının "dirilişi"

Şürelî, Su Anası vs. gibi mitolojik yaratıklar 20.yy.ın başında bazı Tatar yazarları tarafından ele alınmış olsa da Umay'la ilgili eserlere ancak geçen yüzyılın son çeyreğinde ortaya konulan edebiyat ve sanat ürünlerinde rastlanmaktadır. Şimdi Türk mitolojisinde en önemli tanrıçalardan sayılan Homay/Umay imajı, modern Tatar edebiyatında ve sanatında hangi türlerde yeniden "hayat bulmuş" ve hangi amaçla tasvir edilmiş sorusuna cevap aranacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Tatar halkının milli bilincinin yeniden güçlenmeye başladığı dönemde mitolojik varlıklara olan ilgi artmaya başlar. 1990'lı yıllarda Kazan şehrinin merkezinde Sultangaliyev meydanında dikilen Hürriyet heykeli, mitolojinin heykel sanatında canlandırılmasına en güzel örnektir. Heykeltıraş Kadim Cemtov ile fikir sahibi olan sanat uzmanı Rozalina Şahiyeva'nın işbirliği sonucunda milli özgürlük simgesi olarak eski Türklerin anası Umay kuşu seçilir. Tanrıça Umay, günümüz Tatar sanatçıları tarafından zamana uygun bir şekilde ele alınır. Temel özelliğini korumakla birlikte milli ve dönem değerlerini kapsayan yeni bir içerikle zenginleştirilir. Rozalina Şahiyeva'nın yorumuna göre, Hürriyet heykeline temel olarak alınan Umay kuşu çeşitli pozitif güçleri barındıran heykeldir. O, hem kuş hem ana hem de çocukları beşikte sallayan ve koruyan bir varlıktır. "Kanatlarını açan Umay kuşu bir bakıma, uçarak gelip Kazan Şehrimizi gözetleyen bir tasvir, diğer yandan, Kazansu Nehri boyunca akıp giden Tatar savaşılarını - Kazan'ımızı korurken şehit düşen kahramanlarımızın cesetlerini kefenleyen, onları özenle vatan toprağına indirmek isteyen bir varlıktır" (İksanova, 2015: 33). Dolayısıyla

Şahiyeva'nın yorumunda, günümüzün Umay Kuşu, kendisinde koruma özelliğini daha geniş çapta bulunduran, Tatar halkını çeşitli afetlerden koruyan Millet Anası, fedakâr Anne olarak “diriltilir”; diğer taraftan da 1552 yılında devletini kaybetme sonucunda milli kimliğini, acılar dolu tarihi gerçekliği hatırlatmaya çalışan bir Ana simgesidir. Sanatçılar, şans ve mutluluk simgesi olan Umay Kuşuna *Hürriyet Kuşu* adını vererek aynı zamanda ona özgürlük düşüncesini de yükler. Çünkü Tatar milleti için gerçek mutluluk, o özgürlüktür! Hürriyet kuşu, millet, insan ve düşünce özgürlüğünden, ülkenin emniyetinden sorumlu kutsal bir varlık olarak günümüzde kabul gören bir önemli değerdir.

Hürriyet heykelinin ortaya çıkmasından ilham alan Rozalina Şahiyeva, kendi ruhunu saran sevinçli duygularını şiirlerine de aktarır. Örneğin; *Hürriyet Heykelë Yanında* (Özgürlük Heykeli Yanında, 1996) adlı şiirinde:

Ayaz göğü yarıp, yıldız gibi,
Kutsal şifa olup bu cana –
Altın teleke (kuş teleği) kanatların açıp,
Tarih gelip kondu meydana,

diye seslenir. Özgürlüğün simgesi olan ve geçmişle geleceği, yerle göğü birleştiren sihri kuş, “ateşten sudan yaratılan millet”in ana dilini, onun güçlü kalp atışını ve hür gelecekle ilgili düşüncelerini kendisinde barındıran bir umut kuşu olarak göz önüne sunulur (Şahiyeva, 2016: 47). *Hürriyet Gimni* (Özgürlük Marşı, 1996) adlı de şiirinde, kendi tarihinin ve topraklarının değerini iyi bilen şairin milletiyle gurur ve umut duyguları devam ettirilir:

Ne kadar temiz hayat, ne kadar mucize!
Kazan üzerinde - ilahi heykel!
Güzel sesler daima yankılsın,
Susmasın –
Melek gibi, gökte “Kanatlı ruh!”

Huzurlu ülkede – huzurlu hayat.
Özgür kadın, hür erkek.
Çiçek açsın bizim millet,
İlahiyat, Hürriyet! (Şahiyeva, 2016:48).

Umay kuşunun mitolojideki diğer bir anlamı, şanstır; çünkü onun gölgesi altında kalan birinin şanslı ve mutlu olacağı düşünülür. Gölgesinde kalan insanın mutlu olacağına inanma fikri, günümüz edebiyatında Ferit Yahin'in *Homay Koşu* (Umay Kuşu) hikâyesine konu olmuştur. Umay kuşu eserinin başından sonuna kadar birkaç kez dile getirilir, kahramanın düşünce değişimi o imaja bağlı gerçekleşir ve her defasında yazar günümüz okurunu onun farklı özellikleriyle tanıştır. Hikâyeden anlaşıldığı üzere, eserin kahramanı olan çocuk, sıcak bir yaz gününde babasıyla birlikte kendi tarlalarından ot toplamaya giderken tanımadığı bir kuşa rastlar. Yazarın tasvir ettiği kuş şöyledir: “Çayırımıza gelmek üzereyken, ben bir kuşa dikkat ettim, onun deniz üzerinde uçan martı gibi sallanarak uçmasını şaşırarak izledim. Neden burada uçuyor acaba o? Laçın kadar büyük, hatta kazı hatırlatıyor, martınıniki gibi beyaz kanatlarının uçlarında siyahlıklar da var. Yolunu kaybetti mi

acaba? Bu civarda doğru düzgün bol sulu bir nehir de yok. Deniz ve göller de çok uzakta, ancak ülke sınırlarında. Evet, doğru, yolunu kaybetmiştir bu kuşçağız, yolunu şaşırmıştır?” (Yahin, 2014: 21). Biraz sonra gökyüzüne yükselen, sonra alçalan bu kuş eser kahramanının tam başucundan uçarak geçer. Onun bu kadar yakından uçuşması ve ekin tarlası üzerinden sürüklenerek gelen büyük gölgesi çocukta korku duygusu uyandırır. Yaşlı babası bu kuşun Umay kuşu olduğunu söyler: “Çoktandır bizim taraflarda görünmüyordu. Saadet işaretidir, şans getiriyor o” (Yahin, 2014: 22), der. Umay kuşunun nasıl bir kuş olduğunu yeni duyan çocuk, onun mutluluk kuşu olduğuna sevinir ve büyük bir umutla ot toplama işine koyulur. Belli bir süre sonra baba-oğulun üzerinden Hoday kuşu tekrar uçarak geçer. “Belirsiz bir yönden peyda oldu da sanki gölgesi ile kucağına aldı. Kulaçları ene ve boya oldukça genişti. İkinci kez içimde bir korku belirdi. O da yetmedi uçtuğu yerden mavi gökyüzünde kaybolup gitti” (Yahin, 2014: 23). Bu kez de yine korkulu duygulara kapılan oğlunu babası avutur: ”Korkma, oğlum. Hiç de korkunç kuş değildir. Büyüklerimiz söylediler: Umay kuşunu gören insan mutluluğa kavuşur, diye. O, Allah’ın habercisidir. Yuvası da çok uzaklarda, mavi göğün en tepesinde, diyorlar idi. Önceleri ara sıra gözüküyordu o. Son zamanlarda hiç rastlamamıştım. Şanslı bir çocukmuşsun...” (Yahin, 2014: 24). Bu cümlelerle yazar okura Umay kuşunun tanrısal bir kuş olduğunu (İslam dini kabul edildikten sonra “Allah’ın habercisi”ne dönüşür), mitolojik görüşteki gibi yuvasının gökyüzünde bulunduğunu açıklar; kuşu çok nadir insanların görebildiği, gören insanın da sıradan biri olmadığı fikrini iletir.

Olay gelişiminde dört gün boyunca güneş altında topladıkları otların bir gün birileri tarafından götürüldüğü ve bunun sonucunda çocuğun Umay kuşuna olan güveninin sarsıldığı anlaşılır. Yıllar geçip üniversite öğrencisi olunca da onun aklından bu olay çıkmaz. Bu kez annesi onu umutlandırır: ”Yanıyorsun, öyle deme, oğlum... Umay kuşu, şans getirir o. Fakat insanların kötülüğünden koruyamaz. Allah Teâlâ sınırsız sevinçler versin,” diye dua eder. Ana kahraman da “Umay kuşuna rastlamam, onun gölgesi altında kalmam sonucunda gelecekte mutluluğa ulaşacağıma güvenim arttı”, diye tekrar büyük umutla yaşama sarılır (Yahin, 2014: 25).

Hikâye, yaşı oldukça ilerlemiş “ben”in yaşam hakkındaki felsefi düşünceleriyle sonuçlanır: “Fakat yaşam daha değişikmiş, ruhu biraz farklı. O hatta kaderlerimize kendi düzeltmelerini yapar, yolumuzu şaşırtır: karıştırır, bizi dolambaçlı yollardan yürütür. Yine de ben inanmak istiyorum: belki gelir o mutluluk, arayıp bulur gibi kendimi. Belki güvenimi hayatta kaybetmemek için gözükmiştir o zaman Umay kuşu, gölgesi altına almıştır? Bir gün her şey değişir de gelir gibi o inandırılan mutluluk, gelir gibi” (Yahin 2014: 25).

Köy insanının günlük yaşamından bir parçayı gerçekçi bir yaklaşımla anlatan bu hikâyede Ferit Yahin, Umay kuşu gibi mitolojik imaj üzerinden insan mutluluğunun onun dışındaki güçlere de bağlı olabileceği fikri üzerinde durur. Eski Tatar edebiyatı tarihi üzerine ciddi çalışmalarıyla tanınan bilim adamı ve yazar Ferit Yahin, bu hikâyesiyle Umay ilahesi inancını günümüz okuruna hatırlatmış, ilkel medeniyetin unutulmuş zengin köklerini günümüze aktarmış olur. Eser kahramanı gibi Sovyet döneminde yetişen kuşak, maalesef çok eskilerden gelen mitolojik varlıklar ve onların önemi hakkında bilgi sahibi değildi. Eserde yer alan ve Umay hakkında “büyüklerimiz derdi”, diye konuşan, dürüst bir yaşam sürdüren anne ve baba, köklerini unutmayan ve milli değerleri kuşaktan kuşağa aktarmaya çalışan birer arketiptir. Onların sayesinde eser kahramanı Gökyüzü, göğün tepesi, Umay kuşu, kader, inanç, umut gibi önemli kavramlarla tanışır. Eserin ana fikrini yazar zaten

kahramanının düşünceleriyle iletir: Bu hayat, hayal ve gerçeklik çatışmasıyla, sürekli mücadeleyle doludur, insan her zaman arayış içerisinde. İnsanı hayata bağlayan önemli şeyler, umut ve güvendir. Dev kanatlı Umay kuşunu ilk gördüğünde korku duygularına kapılan çocuk, onun şans getiren kutsal bir varlık olduğunu anlayınca duygu değişimi yaşar, korku yerine onun içinde umut ve manevi bir güç oluşur. Annesinin konuşmasında Tanrıçılık döneminin önemli kavramı Umay kuşu yerine, insanı koruyucu güç olarak Allah Teâlâ kavramının kullanılması da önemlidir. Yaşlı kuşak eski değerleri korumakla birlikte, İslami kurallara göre de yaşam sürdürür. Yazar, çocuğu tanrısal bir kuş olan Umay'ın gölgesi altına alarak yaşamın gizemli varlıklarla dolu olduğunu hatırlatır. *Homay Koşu* hikâyesine, çocukluğunda şans kuşunun gölgesi altında kalıp da umut ettiği mutluluğa kavuşamayan bir adamın “kaybedilmeyen umut öyküsü” diyebiliriz.

Ferit Yahin'in 2012 yılında yazılan *Kışkı Rozalar* (Kış Gülleri) adlı hikâyesinde Homay kuşuna geniş yer verilmese de bu kuş, ana kahramanın duygu ve düşüncelerini etkileyen, hayata bakış açısını değiştiren, başka bir insana dönüştüren önemli bir kavram olarak kullanılır. Hikâyenin başkahramanı olan Hemit Salihoviç, “iş yerinde başarılı ve sağlam bir karaktere” sahip insan olarak tanıtılır. Sosyal ve üretim yönünden başarılı olmasına rağmen, ülke genelinde yaşanan siyasi ve ekonomik değişimler sonucu çalıştığı şirketi kapatılır. Bu durumu bir süre “Kader oyunu”, “Allah'ın takdiri” olarak kabul etse de kendi kaderini düzeltmeye, geçmişe, aslına dönerek “gönül sandığı”nı aktarmaya karar verir, sonunda “hatır sandığı”nın paslanmış kilidini koparır ve yeniden hayata bağlanır. Acı bir hayat dersi alan Hemit Salihoviç, yeni iş yerinde fazla öne çıkmadan bir gazetede sıradan bir muhabir olarak göreve devam eder. Bir gün Türkiye'nin Elazığ şehrinde düzenlenen uluslararası bir sempozyuma davet edilir ve fırsattan faydalanıp ilk gün İstanbul'un tarihi yerlerini ziyaret eder. Hikâyenin özellikle bu kısmı - Umay kuşunu görünce kahramanın psikolojik değişim sürecine girme kısmı - çok ilgi çekicidir. Yazar farklı yöntemler kullanarak ana kahramanı üzerinden çeşitli meseleleri, hayat hakkındaki felsefi düşünceleri ele alır. Evet, kahramanın gönül gözünü açan olay da Süleymaniye Camisi yanında Umay kuşunu görmesidir: “Cami minarelerinin üzerinde bembeyaz bir kuşun kanatlarını hiç çırpmadan sakince yayılıp uçtuğunu fark etti. Kuş büyüktü, çok uzaklardaydı. Martı mı, yoksa başkası mı, şahin midir, belli değildi. Hemit Salihoviç bu kuşun Umay kuşu olmasını çok istedi. Laçın sakince uçuverdi. Hemit Salihoviç kendisinden geçip onu izledi. Ondan dolayı aklından “belki de sadece bana mı gözüküyor”, diye düşündü. Bakışını etrafındakilere yöneltti. Ona dikkatle bakarak geçtiler. O onlara sanki: ”Siz o kuşu görüyor musunuz?” diyen soruyla müracaat etti. Onlar da cami minarelerine dikilip duran masmavi gökyüzüne dikkatlice göz attı. Gözleri: ”Orada ne var acaba? Her gün görüyoruz bu yüksekliği!” diye yanıtlamış gibiydiler. Hemit Salihoviç minnettar olarak tebessüm etti. Demek, kuşu sadece o görüyor! Fakat laçın kaybolmuştu. Laçının gerçekten de Homay kuşu olduğuna ve bunu güzel bir işaret olduğuna hiçbir şüphesi kalmadı” (Yahin, 2018: 226).

Bu olaydan etkilenen ana kahraman tuhaf duygular içine girmeye başlar, kendisini “pamuk, kader kanatlarında uçuyor” gibi hisseder, sofiler gibi fenafillah, yok olmuş gibi bir hal içine girer. Muhteşem Süleymaniye Camii avlusunda gezerken insanın tarih, zaman ve Allah karşısındaki güçsüzlüğü hakkında fikirlere kapılır. Eski yapıları gördüğünde hatırında Türklerin büyük tarihi geçmişi ile Tatar milletinin acizliği, bugünkü miskin durumu canlanır. Yazar, Hemit Salihoviç'i trans bir duruma geçirir: O kendisini “denizde, göklerde, hayal dünyasında yüzen biri” gibi

hisseder, “kendisini dünyaya bağlayan zincirlerden koparılmış” (Yahin, 2018: 228), “buna kadar güya kafes içinde yaşayan bir kuş olmuş da oradan ancak şu an çıkmış” (Yahin, 2018: 231) gibi bir duruma gelir. Ana kahramanda kendi tarihi, milli kimlik duyguları dışa vurur: “ve o orada kendisine birileri değil de, belki kendi dünyasının, kendi hayatının tarihi, kendi yaşamı yandan baktığını anlamış gibi oldu. Değişik tuhaf durum, duygular... Yükseklik mi yoksa farklı dünyalarda değişim yaşama durumu mu bu? Tabi ki, odur, o! Ne kadar yüksek, huzurlu ve rahat bir durum! Bu anı Hemit Salihoviç iç dünyasının kendi kimliğiyle yüz yüze karşılaşması gibi algıladı. Ülkenden ayrılmak, yurdundan gitmek ve ruhun vücuttan ayrılması gibi değil midir? Başkaca olabilir mi? Olamaz gibi. İşte o zaman tamamen yalnız kalıyorsun ve kendi kimliğine yüzleşiyorsun!” (Yahin, 2018: 232).

Bilinçaltındaki bastırılmış düşünceleri İstanbul sokaklarında dışa vurunca iç dünyasında durmadan değişim, yeniden hayata gelme süreci yaşar Hemit Salihoviç. “Güçlü ve kuvvetli bir duygu içinde” kalan kahraman, “kendisini mağrur bir dağda, gökyüzünde ise gayretli bir kartalın uçtuğunu, üstelik ona “Sağlam ol, üstün ol! Sen, Allah’ın sevgili kulusun!” diye seslendiklerini hisseder. Hakikati hissetmekle beraber bu; ümit, dilek, uzun yıllar beklediği mutlu günlerin mutlaka bir gün geleceğine inanç içeren bir hasret, bir özlem duygusuydu da. İnsan, hasret ve dert içinde olunca onun Yaratıcıya olan inancı o kadar güçlü olur “ (Yahin, 2018: 233).

Umay kuşunu gördüğüne inanan kahraman, o anlarda kendisini dünyanın en mutlu insanı olarak kabul eder. Yazara göre “zalim tirana köle olmaktan kurtulan insan veya derin su dibinden yukarıya çıkan adam, nefes alarak nasıl rahatlıyorsa, dünyası güzelleşiyorsa” (Yahin, 2018: 234), Hemit Salihoviç da böyle muazzam duygular içindedir. Umay kuşunu gören insanlar gibi padişah veya zengin olmak istemez o, onun için hür düşünce ve kendi kimliğiyle yüzleşmek çok önemlidir, uzun yıllar boyunca hayal ettiği özgür duyguları yaşamak, büyük mutluluktur. Süleymaniye Camiinin bahçesinde o yaşamın geçmişi ve bugünü karşılaştırır, totaliter sistemde, Stalin döneminde yaşayan robot şeklindeki Sovyet insanının faciası da yaşamda dinin ve hakikatin önemi de onun aklında gerçek bir şekilde canlanır.

Kısaca, özel hayatındaki mutsuz gönül ilişkileri ve çalıştığı kurumda hâkim olan haksızlıklardan bitkin düşen Hemit Salihoviç’in gerçek kimliğini açabilmek için yazar onu İstanbul’un kutsal topraklarına getirir ve bastırılmış duygularını dışarıya vurabilmek, kendisinden geçebilmek, onun manevi değerlerini uyandırmak, kendisine olan güvenini artırmak için Homay kuşu inancını etkili bir şekilde kullanır. İsteğin güçlüyse Umay kuşunu da görebilirsin, inancın sağlamsa Göklerden “Sen, Allah’ın sevgili kulu” diyen sesi de duyarsın. Evet, Ferit Yahin bu hikâyede Umay kuşunu görme motifini sevdiği kahramanında dönüşüm yaşatmak, onu yeniden hayata bağlamak, yeniden ayağa kaldırmak amacıyla kullanır. Çünkü Hemit Salihoviç sıradan bir mankurt değildir; o kendi milletinin geçmişi, bugünü iyi bilen, bunlara üzülen, Tatar medeniyeti, dini üzerine sağlıklı düşünen, aynı zamanda Türk tarihi, kültürü ve sanatı üzerine bilgi sahibi, iki milleti mukayese edebilen geniş görüşlü bir Tatar aydınıdır. Başkahramanın çok geniş bilgilere sahip olmasının ve felsefi yorumlarının arkasında yazarın kendi özgün düşüncelerinin yattığını fark etmek zor değildir. Eserin olay örgüsünde Umay kuşu dışında kuş, kartal, Gök âlemi, Tuğba ağacı, dağ, Alâeddin lambası vs. gibi Türk ve İslam mitolojisine ait kavramlar güzel bir şekilde örtüşmüştür. Bu da Ferit Yahin’in Tatar şiirindeki mitolojik araştırmalarının bir sonucudur.

Günümüz sanatçılarından diğer bir yazar Marat Emirhanov'un *Ürbet Haneke Gıyşkı* (Ürbet Sultan Aşkı, 2006) adlı tarihi romanında, olaylar Kazan Hanlığı döneminde tasvir edilir. Tarihi belgelere dayanarak yazar, Muhammet Emin'in tahta gelişini, kendi hanlığı içinde ve Moskova ile de dostluk ilişkileri kurmayı çabalayan dürüst ve adil bir hükümdar oluşunu anlatır. Muhammet Emin'in eşi olan eserin başkahramanı "Kazan Hanlığı'nın kurucu hanı sayılan Uluğ Muhammet'in torunu" olan güzel ve zeki Ürbet Sultan gerdek gecesinde eşine çift Umay kuşu nakşedilmiş mendil hediye eder. Yazar romanın iki yerinde bu mendilin çift Umay kuşlu olduğunu dile getirerek bu kuşun önem taşıdığına işaret eder. Tatar Türklerinde genç kızların sevgililerine el işlemeli mendil hediye etme geleneği mevcuttur. Ürbet Sultan bu geleneğe göre davranmakla birlikte, bir taraftan çift Umay kuşu işlenen mendil aracılığıyla, aşk duygusuyla birbirine bağlanan mutlu aile hayalini iletir. Diğer taraftan da yazar tüm kuşların arasından Umay kuşunu seçerek Ürbet aracılığıyla kahramanına devleti koruma ve güçlendirme vazifesini de yükler. Bir zamanlar tüm dünyada şöhret kazanan kudretli Altın Ordu hanlarının şanını bu topraklarda tekrar canlandırmasını ister, Gülfıye Gaynullina'nın da vurguladığı gibi yazar, Muhammet Emin'de "geçmiş tarihiyle gurur duygularını uyandırır" (Gaynullina 2011: 353). Ürbet Sultan'ın maskesi altına gizlenerek "Kazan hanlığına senin deden Uluğ Muhammet Han temel atmış, kudretli devletler arasına yükseltmiş. Sen bu yolu devam ettirenlerdensin. Eski adı, eski şöhreti geri kazanmayı da Allah sana nasip etmiş diye düşünüyorum. Kazan yurdu evvelki gibi tüm etrafa güç ve korku salıp dursaydı" (Emirhanov 2006: 39), şeklinde söylediği sözler, geçmişteki tarihi gerçeklikten uzak tutulan yeni kuşak için de bir hatırlatmadır. Ürbet Sultanın eşine, halkına ve geçmiş tarihine olan güçlü aşkı ve desteği sayesinde Muhammet Emin Uluğ Han olur. Romanda başkahramanın "kudretli padişah olma" nedeni ilk bakışta Umay kuşu desenli mendil sayesinde olarak anlaşılabilir. Fakat yazar "başarılı erkeğin arkasında her zaman akıllı kadın" olduğunu göz önünde tutarak eşine devlet işlerinde daima destek olan Ürbet Sultan'ı Umay ilahisi simgesiyle verir. Ürbet Sultan imajına Umay tanrıça özelliklerini aktararak onu ideal bir kadın tipi olarak çizer. Zeki ve kalbi sevgiyle dolu Sultan, "sert karakterli" Muhammet Emin'de değişim yaratan, onun hükümdarlık özelliklerini ortaya çıkaran ve onu kendi devletini koruma altına alan "hümayun han" derecesine yükselten "ilahi bir güç" olarak göz önüne getirilir.

Tatar edebiyatının diğer bir önemli sanatçısı, şair, nesir ve dram yazarı Fenis Yarullin'in eserlerinde "mücadeleyle dolu hayat içinde kaynayan şahsın güzel gönül dünyası, umut ve sevinçleri, dertleri" (Zaripova Çetin 2018: 721) vücut bulur. Günümüz sanatçıları gibi onun eserlerinde de insanın her zaman kutsal kavramlara duyduğu ihtiyacı, sürekli olmasa da, zor durumlarda hayatını gizemli kutsal güçler yardımıyla değiştirme hayaline kapıldığını görürüz.

Fenis Yarullin'in hayal ve gerçeklik duygularını yansıtan *Homay Koşı* (Umay Kuşu, 2008) adlı şiirinde, Umay kuşunun gölgesi altında kalıp "padişah ve zengin olmak" isteyen lirik "ben" in, duygu değişimi yaşadığından bahsedilir:

Tembel – yatar, şansı artar, diyorlar.

Yattım, yattım – şansım artmadı.

Ve ne bu?

Umay kuşu beni

Gölgesiyle kapattı.

Sevinçten gözlerimi yumdum,
Fakat açtığımda kuşum yok idi.
Padişah veya zengin olurum diyen
İnancım yoksa sağladı (Yarullin, 2008: 4).

Umay kuşu sayesinde kolayca mutlu olmanın ancak tatlı bir hayal olduğunu anlar lirik kahraman. Omzuna konup “güzelce öten” bülbülün “şad sesi dolar gönlüne”. Lirik “ben”de duygu değişimine neden olan bülbül, yükseklerle çıktığında Umay kuşuna benzeyiverir. Diğer kuşların da şans kuşu olabileceği inancına varan (fakat bunu görebilmek şarttır) şaire göre insana gerçek hayattaki ruh arkadaşı - kendi bülbülü - daha güçlü etki yapar; onun canını ve ruhunu harekete geçirir, “gönlüne zenginlik, güç” katar:

Şans kuşu çeşitli oluyormuş,
Ben buna yeni inandım.
Avucumdaki kuşun resminden
Gönlüme zenginlik, güç aldım (Yarullin, 2008: 4).

Görüldüğü gibi Fenis Yarullin’in ele aldığımız şiirinde mitolojik Umay kuşu, Tatar edebiyatında ve sanatında önemli yer tutan sandugaç yani bülbüle dönüşür. Bülbülün ötmesi “gelecekteki mutluluk haberi” olarak yorumlanır. Lirik türkülerde hüznün, ayrılık duygularını veya aşk, sevgi kavramını açıklarken de bülbül imajı sık kullanılır. Atasözlerinde genelde hayat felsefesi, yaşam anlamı gibi düşünceleri barındırır. Yer ve gök bağlantısı fonunda insan mutluluğu meselesini ele alan bu şiirde şair, yaşam için ruhi gücün gökten geldiğine işaret eder. Fakat günümüz insanı için mutluluk kuşu; insan ruhunu sevgiyle dolduran, yaşama güç veren, yaratıcılığa teşvik eden bülbüldür. Zira o da bir kuş olarak, “kutsallık, Gök âlemi, Gök ruhları, güneş, rüzgâr, bulut, özgürlük, yaşam, bereket, servet, ilham, peygamberlik, kâhinlik, gök ve yer arasındaki bağlantı, can” vs. simgeleriyle çeşitli mitolojik anlamlar içerir (Urmançe, 2009: 161).

Sonuç

Yetmiş yıl boyunca yüzünü Batıya çeviren Tatar edebiyatı ve sanatı, günümüzde - ana dilini, milli kimliğini kaybetme durumu altında kalan dönemde - toplumun, özellikle genç kuşağın ilgisini çekmek, milli kimliği oluşturmak amacıyla çeşitli yöntemlere, modern tasvirlerle başvurmaktadır. İkel tasvirlerle ve simgelere yeni içerik ve anlam katmak, zaman ihtiyacından oluşan zorunluluktur. Günümüz Tatar edebiyatında ve heykel sanatında Hoday/Umay kuşunun “dirilişi” üzerine gözlem yapılan eserler buna bir örnektir. Günümüz sanatçıları kimi Hoday/Umay kuşu ruhu üzerinden milli kimlik ve milli özgürlük meselesini özgün bir şekilde dile getirir; kimi de yaşam felsefesi üzerindeki arayışlarında bir anahtar, insanın manevi açlığını gidermek için ihtiyaç duyduğu ruhi özgürlüğe ulaşmada mucizevi bir araç olarak kullanır. Günümüz insanının çetrefilli ruh dünyasına yönelen modern Tatar sanatçısı bu karmaşık dünyayı özgün bir şekilde açabilmek için bilinçaltında korunan ilkel yaşam güçlerine yeniden “can verme”de büyük başarılarla ulaşmaktadır.

Kaynaklar

- Akmulla, Miftahetdin (2001). “Süz Çıgar Şağıyr’lerden Hikmet Bëlen ...” / Hezërlevçë F. Yahin.-Kazan: TDGİ Neşriyatı, 98 B.
- Ehmetyanov, Rifkat (2015). *Tatar Tëlëññ Etimolojik Süzlëğë*. II. Tom -Kazan:Megarif-Vakit Neşriyatı, 567 B.
- Emirhanov, Marat (2008). Ürbet Haneke Gıyşkı / *İ Kılğan Doğam Minem: Roman, Povest’*.-Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 7-276.
- Gaynetdinov, Mesgut (2014). Harezminëñ “Mehebbetname” Poeması / Kit.: *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Sigëz Tomda. I Tom.-Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 322-330.
- Gaynullina, Gölfıye (2011). Marat Emirhanıv’nın “Ürbet Haneke Gıyşkı” Romanında Avtor Pozitsiyese Bireleşe / Kit.: *Diyalektologiya, İstoriya i Grammatičeskaya Struktura Tyurkskih Yazıkov...* - Kazan: Oteçestvo Neşriyatı, 351-353.
- İksanova, İlsöyer (2015). Evërëleşler, *Söyëmbike Jurnalı*, 18 Noyabr’
- İstoriya Tatar*. V Semi Tomah. Tom I. (2002). - İzdatel’: MPGU.
- Jung, Karl (1991). Arhetip i Simvol.-Moskva: izdatelstvo “Renaissance”.
- Kotb (2003). *Hüsrev Ve Şirin*.-Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Rubrika Töşlëk Tatar Tëlënde [http://www.ok.ru/dogalardon/topic/..](http://www.ok.ru/dogalardon/topic/)
- Şahiyeva, Rozalina (2016). *Meñgelek Göllerë - Rozi Veçnosti*.-Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı
- Şahiyeva, Rozalina. Meñgëlëk Bëlen Totaşu/Kit.: Urmançı, F. (2008). *Tatar Mifologiyesë. Ensiklopëdik Süzlëk: 3 Tomda: I Tom-* Kazan: Megarif Neşriyatı, 299-301.
- Şemsutova, Alsu (2010). *Hezërgë Tatar Edebiyatında Yañarış*.-Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Timergalin, Adler (2018). *Milliyet Süzlëğë*. III. Tom. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Urmançı, F. (2002). Borıñı Mif Hem Bugëngë şığër’. Kazan: Şkola Neşriyatı
- Urmançı, F. (2008). *Tatar Mifologiyesë. Ensiklopëdik Süzlëk: 3 tomda: I tom-* Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Urmançı, F. (2009). *Tatar Mifologiyesë. Ensiklopëdik Süzlëk: 3 tomda: II tom-* Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Urmançı, F. (2011). *Tatar Mifologiyesë. Ensiklopëdik Süzlëk: 3 tomda: III tom-* Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Yahin, Ferit (2000). *Tatar Şığërende Dini Mistika Hem Mifologiya*.-Kazan: Tatar Devlet Gumanitar İnstitutı Neşriyatı
- Yahin, Ferit (2014). Homay Koşı/Kitap:Yahin F. *Saylanma Eserler. Proza. Bërençë Tom-* Kazan:Süz Neşriyatı, 21-25.

- Yalçıgöl, Tacetdin (2011). *Risalei-Gazize/Esernë Basmaga Hezërlevçe, Tiyëşlë Añlatmalar Birüçë, Kërëş Mekale Avtorı H.Miñnegulov.*-Kazan: İman Neşriyatı.
- Yarullin, Fenis (2009). Homaı Koşı, *Şehri Kazan Gazetası*, 6 Fevral.
- Zahidullina, Daniya (2006). *Yaña Dulkında.*-Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Zaripova Çetin, Çulpan. Fenis Yarullin/XX Yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı/Kit.: *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatlar El Kitabı* (2018), Kesit Yayınları, Ankara, 719-726.